

Magyar Írók Szövetsége Külföldön elnökeként munkálkodott a forradalmi hagyományok őrzése, az otthon bebörtönzött írók védelme és a magyar irodalom határainkon kívüli ápolása, megismertetése érdekében. Megpróbáltatásai ellenére javíthatatlan idealizmussal és optimizmussal, mely mai utódainak is sajátja. S mintha eredeti terveit tekintve félbe maradt műve, a CSIPKERÓZSA is valójában ma folytatódna, amikor az évtizedekig tartó tetszhalott állapotából felébredt országban az emberek „*úgy folytatják álom előtti pletykáikat, intrikáikat, marakodásaikat, ahogy a Csipkerózsikától szerzett balett-*

ban... s mindenki úgy sűrög és zsivajog, esztendőkkkel megöregedve és csodáktól megviselve is, mintha mi sem történt volna”.

Jelentősebb kísérletek Ignotus Pál életművének vagy e mű részletkérdéseinek felmérésére (ideértve az 1945 előtti korszakot is, melynek ismertetésére itt nem tértünk ki): Nagy Csaba: KÍSÉRLETEK A BETILTOTT SZÉP SZÓ ÚJJÁSZERVEZÉSÉRE (ItK, 1985. 4–5. sz.) – Bozóki András: EGY INGERLÉKENY URBÁNUS (Századvég, 1988. 6–7. sz.) – Nagy Csaba előszava a CSIPKERÓZSA-hoz (Múzsák, 1989).

Ignotus Pál

BÚCSÚÜZENET

Mához egy hétre, 1949. június 13-án átrepülök Párizsba, s onnan 16-án Budapestre, hogy a Külügyminisztériumban „jelentéstételre jelentkezsem”. Hazahívásomat két hétre magam kértem, még Erős János elcsapatása előtt: akkor halogatták kérésem teljesítését, de közvetlenül mielőtt Erős menetele nyilvánosságra került, értesítettek, hogy az ügyet sikerült elintézni, „mehetek, amikor tetszik”.

Ez a hirtelen kulantéria három dolgot jelenthet:

1) – ami a legkevésbé valószínű, de nem lehetetlen, hogy az érvek, melyekkel hazarendeltetésemért, költségeim fedezéséért stb. folyamodtam, némi barátsággal voltak azokra, akiktől a döntés függött. Gondolhatják, eléggé értelmes és tájékozott ember vagyok ahhoz, hogy személyesen meghallgassanak és utasításokkal ellássanak, s hogy ezért még azt az áldozatot is vállalhatják, hogy más, akire kevésbé kíváncsiak, majd hasonló kérésekkel alkalmatlankodik a „praecedens” alapján.

2) – ami a legvalószínűbb: az Erős- eset és egyéb hasonló esetek meggyőzték a Külügy vezetőit arról, hogy a külszolgálati beosztottak gyakori és rendszeres hazahívására, török-szakad, kell pénzt előteremteniök, mert a huzamos távollét szemléletben, rokonszenvben elidegeníti a kipróbált kormányhíveket is, ezenkívül olyan rendkívüli eseménnyé alakítja képzeletükben a hazautazást, melyre végül képtelenek lámpaláz, szorongás, sőt riadalom nélkül gondolni. Beck János, amikor legutóbb hosszabban beszélgettem vele – néhány nappal az Erős-ügy kipattanása előtt –, ezt mondta, ha nem pontosan ezekkel a szavakkal is; hivatkozott arra, hogy „a baráti államokba,

pl. Csehszlovákiába kiküldött beosztottakon”, bár más irányban, de a hazai gondolatvilágtól való elszakadásnak nem kevésbé aggasztó jeleit észlelték, mint azokon, akik Nyugaton szolgálnak; tehát elhatározottat, hogy évenként kétszer, de inkább háromszor, minden fontosabb tevékenységi körű beosztottat hazarendelnek. Lehetséges, hogy Beck az igazat mondta – s majdnem biztos, hogy az igaznak jelentős hányadát mondta.

3) – ami nem annyira valószínű, mint „2)”, de valószínűbb, mint „1)”: hogy jó állásban vagy kenyértelenül – szabadlábbon vagy fogságban – élve vagy holtan, de otthon akarnak tartani. Ezt a föltevést látszik támogatni az az általános tendencia, amely pl. Szűsz Miklós otthon ragadásában nyilatkozott meg. Szűsz esetét itt sokan tárgyalják, némelyek egészen fantasztikus körítéssel; s nem csodálnám, ha kiderülne, hogy ez volt az, ami Erőst, hosszú és görcsös habozás után, visszatartotta a hazalátogatástól. Annyi azonban a fantasztikum eltávolítása után is szemmel látható, hogy nem szeretik, ha bárki, akinek a magyar államhoz vagy csak Magyarországhoz köze van, hazamos ideig külföldön s kivált Nyugaton marad. Mint Héthelyi mondta, a hazautazástól óva: „ha a legmegbízhatóbb vagy otthon, akkor is megbízhatatlan vagy idekint; tegyük fel, hogy csak annyira vagy megbízhatatlan, mint Szűsz, aki tíz-tizenöt év óta kommunista párttag...”. Ennyit az általános tendenciáról, mely azonban mégiscsak tendencia, nem törvény. Gyomai, ki már vagy húsz év óta él Párizsban, most utazott vissza ottani állomáshelyére, ugyancsak mint sajtóattasé. Az általánosnál aggasztóbb a különleges. Rólam Rákosi már évekkal ezelőtt mondogatta, hogy az angol Intelligence embere vagyok – amin még ő is Secret Intelligence-t, kémiszolgálatot ért, bár londoni banktisztviselő korában megtanulhatta volna, hogy ez nem azonos. Miért mondogatta, csak azért-e, mert szeret ilyet mondogatni, s mert akkor, Kéthly Annáékkal stb. való barátságom miatt érdemesnek vélt arra, hogy így diszkreditáljon? vagy mert hallott valamit harangozni arról, hogy a háború alatt a BBC ún. Intelligence osztályában dolgoztam, s mert ebből csakugyan azt következtethette, hogy életre-halálra elköteleztem magam a M.I.5-nek? – nem tudom. Tény, hogy ez kering rólam. Tény az is, hogy a heves kommunisták közül sokan gyűlölnék, kivált az irodalmi és irodalmárgató világban, olyanok, mint Keszi Imre, akit ismerek diófa, azaz-hogy jobboldali korából, vagy szegény József Jolán, aki sohasem fogja megbocsátani nekem, hogy szerelmes volt belém, viszonzás nélkül. Nem tudom, Horváth Mártonban mennyire föl még a harag, amely arra ösztönözte, hogy a CSIPKERÓZSA miatt belém marjon – ha tudja vagy érzi, hogy mit gondolok róla, kivált mint irodalmárról, akkor a síron túl is gyűlölni fog, de mások szerint megengesztelődött már, és megbocsátotta nekem, hogy megbántott. Az ilyen irodalmi harag még kevés embert juttatott akasztófára, bár Horváth Béla, éppen abban a szonett-sorozatában, amelyet egy Domonkos-rendi szerzetesnek és nekem dedikált, megjósolta, hogy az írástudatlan írók fogják a kötelet a nyakára csavarni. Mulatságos volna, ha ez a jóslata éppen rajtam telnék be.

De hadd térjek vissza a prózához. Erős, amikor benne már feltehetően megérlelődött itt maradásának terve, de még úgy beszélt, mint aki hazautazik – s ezt a fikciót velem mindvégig fenntartotta – elhívott magához, szigorúan kettesben, és közölte, hogy mint egy a magyar külügyminiszterhez igen közel álló embertől hallotta, valami román vagy más szomszéd országbeli diplomata azt az értesülést kapta a Foreign Office-tól, amit persze továbbított Budapestre, hogy „Erőst és Ignotus Pált sikerült az angol álláspontnak megnyerni”. Hozzátette Erős, hogy „tudom, nem vagy hiszté-

riás, de arra az esetre, ha még mindig haza akarsz utazni, úgy érzem, kell, hogy figyelmeztesselek erre... gondold meg, hogy mit felelsz, ha azt kérdik, igaz-e ez”.

...Abba kellett hagynom az írást – búcsúzások, elintézendők tömkelege –, azóta elmúlt néhány nap, ma 9-e van. Mint Károlyinétól, Vincétől (K), Kabos Ilonkától hallok, Erős nekik is aggódott értem. De nekik is azt feleltem, amit E-nek; 1) hogy, úgy látszik, javíthatatlanul családi állat vagyok, s hogy amikor, szerencsésen idevetődött hűgomon kívül, mind a közeli hozzám tartozók otthon vannak, képtelen lennék magam tőlük véglegesen elszakítva, s őket sorsukra bízva, itt jól érezni; 2) nem kevésbé gyógyíthatatlanul magyar és baloldali magyar vagyok, s bár a fizikai honvágy egyetlen rezzenését sem érzem magamban, bár vidáman tudnám hátralevő évtizedeimet idegenben és rongyos nadrágban csatangolva eltölteni, és bár a „baloldallal” is megszakadtak már azok a lírai kapcsaim, amelyeken, amíg népszerűlően jelszó volt, rögzetés kéjjel csüngtem, mégsem szeretném magam akár a háború és ellenforradalom áhítóinak, akár a lélekben és műveltségben is elidegenedett ténfergőknek táborában látni. Ha valami vagyok, akkor magyar fró vagyok, még ha éveken át alig frók is. Ha magyar vagyok, legalább elméletben úgy kell gondolkoznom, mint aki Magyarországhoz tartozik. Ha most leválok róla, hogyan tarthatok valaha is oda? Csak ha az atombomba, az idegen tankok és az ellenforradalmi szuronyok nyomán keredzkedek vissza. Nem vagyok már olyan baloldali, hogy okvetlenül lenézzem, akin ez megesik. De erre spekulálni? Nem, inkább szembenézek ez ostoba váddal, hogy „megnyertek az angol álláspontnak” – amely olyan ostoba, hogy tagadni is nehezen tudom; mert mi az az angol álláspont? S felkészülök arra a másik, mint hallok, szintén kerengő gyanúsításra, hogy valaki „Károlyiék rossz szelleme volt”, s talán éppen én. Az ómenok nem kedvezők. Révai József, aki annak idején megmentett a kirúgástól – s az egyetlen ember a kommunista magyar vezetők közt, akivel a magam nyelvén beszélhetek – idegbajjal Balatonfüreden, állítólag félrelökve. Rajk, ki legalább tisztességes és pallérozott fiú, vagy annak hat, s barátaim barátja, Fejtőé, Havas Bandié, szintén félrelökve, még ha túlzás is – bár talán nem túlzás – a *Times* mai tudósítása, hogy nem félre, hanem kilökve. Szabó Zoltán disszidálófélben: szerencsére nem litok, hogy kevésbé állhattam – de valamennyire körömhöz tartozik, úgy is, mint nyugatos irodalmár változata a látszólagos „fellow traveller”-nek, úgy is, mint Károlyiék veje. Erős miatt pedig egészen biztos, hogy elővesznek, s még az lesz a szerencsém, hogy a külügyi hivatalosak bizalmatlansága miatt, amely annak idején fájt számár fejemnek, módomban sem volt, hogy ellenőrizzem.

...Újabb félbeszakítás után, 13-ról 14-re virradó éjszaka. Nagyon kétlem már, befejezem-e egyáltalán. Holnapután reggel repülök.

Ami az új kormánylistát illeti: megint a vulgárspekulációnak volt igaza, szemben a mi beavatottkodó szubtilitásunkkal. Rajk bukott (talán valóban „titóizmus”), Révai nem. Sőt lehet, előlépett. Kő esett le a szívemről. Bár hogy akár külügyi, akár belügyi (útlevél & c.) kérdésekben mennyi szava lesz, bizonytalan; valamint az is, hogy annyira számíthatok-e jóindulatára, s ami fontosabb, figyelmére, mint hinni szerettem. A fő vád, szaglászát és tapogatózás, ha ugyan nem rendőri faggatás, úgy látom, a Károlyi-ügyben kavarog majd körülöttem. Forgó, Pulay már firtatták nálam, hogy disszidálnak-e K.-ék, s hogy Katinka mi járatban volt Angliában. Fogadkoztam, hogy nem disszidálnak. S védtem az asszonyt is, körmöm szakadtáig – mondván, hogy lehet szeszélyes, veszekedős, anglofil, de a lényeges dolgokban keményen lojális férjéhez, s vele együtt meg van győződve arról, hogy K. M. történelmi pályáját egy a

Horthy Miklósséval párhuzamos menedékkereséssel lezárni ronda stílustörés volna. Ha mégis disszidálnak, s ha épp akkor teszik, amikor Pesten vagyok, becsukhatom a boltot.

Tegnap szocdem napom volt – Böhm, Kemény, Rostás. Keménnyel „véletlenül itt-ott akadtam össze”, Böhmről csak „tudom, hogy itt van”. Bár aggódnak értem, lelükben biztosra veszik, hogy visszakerülök. S. B. gyakorlati szimatában úgy-ahogy megbízom. „Maga jelentkezett, hogy haza akar menni: hívták, és ment – ez minden-estre döntő érvnek számít maga mellett.” Így lehet. Bár Jancsi szerint „aki nem megy haza, áruló; aki hazamegy, kém”. Így is lehet. Mindenre el vagyok készülve, még a jóra is.

Lemérve a lemérhetetlent, így csoportosítanám esélyeimet:

Visszajöhetek, hogy néhány hónap múlva átvegyem pl. a prágai követség vezetését	1%
Visszajöhetek, megerősödött pozícióval, pl. mint köv. tanácsos (Londonban is)	14%
Visszajöhetek, különösen sürgető kikötések nélkül, változatlan pozícióval (ami talán a legkívánatosabb)	25%
Visszajöhetek, azzal a kikötéssel, hogy néhány hónap múlva hazatelepszem	10%
Visszajöhetek, Ellyvel, anyámmal	1%
Visszajöhetek, anyámmal	9%
Visszajöhetek azzal az ígérettel, hogy anyám s esetleg – de alig hihetően – Elly is követ	20%
Visszajöhetek, senki sem követ	20%
<i>Visszajöhetnek</i>	50%
Maradok, jó állásban, mint párttag, esetleg diplomáciai megbízás esélyével	15%
Pártban megtúrve, de alacsony szinten	10%
Pártból kidobva, mégis tűrhető szinten	5%
Pártból kidobva, kenyértelenül, szabadlábbon vagy rövid lefogás után szabadon bocsátva	10%
Hosszú fogságra ítélve, idők változását börtönben vagy gyűjtőtáborban kikoplalva	5%
Fogságban elpusztulva	4%
Felakasztva	1%
<i>Maradnom kell</i>	50%

...1949. június 12-én este, indulásom előestéjén. Most vagy soha, be kell ezt fejeznem.

Prager Jenő, aki igen váratlanul néha igen okosat tud mondani, ma, amikor telefonon, búcsúzás közben, biztosítottam arról, hogy minden tőlem telhetőt megteszek majd a szocdem elvtársak érdekében, rövid hallgatás után azt felelte: „Ha a gazdáid tudnák, mennyit köszönhetnek neked!” Így van. Én a magyar kommunistákat *malgré moi* és egyszersmind, sőt főképpen, *malgré eux* segítem; mert amennyire utálok, amit művelnek, annyira irtózatossá csapásnak tartanám, ha a rendszerváltás, mely előbb-utóbb be kell hogy következzen, úgy következzen be, mint az *egész* mai ún. népi de-

mokrácia bukása. Azt hiszem, Healeyéknek, Achesonéknak igazuk van, amikor azt hiszik, hogy a szovjet világ szét fog esni; csak persze lassabban, kevésbé receptszerűen, mint ahogy akár Healeyék is hiszik – a vérmesebb és gyermekdedebb reménykedőkről nem szólván... Szét fog esni, s ha világháború és ellenforradalom nélkül esik szét, áldás lesz a szétesése, egyénibb vagy nemzetibb vagy regionálisabb formákra bomlása; ennyiben „titóista” vagyok. De sem valószínűnek nem tartom, sem pedig kívánatosnak, hogy Magyarországon ez olyan paraszti liliputi-bonapartizmus változatában következzen be, mint amilyen a Tito nacionálbolsevizmusa. Egy civilizált magyar demokrácia nem alakulhat ki másképpen, mint a mai rendszer liberalizálása, elsősorban a szociáldemokratákkal és a haladó-individualista parasztokkal-polgárokkal-értelmiségiekkel való kiegyezés útján. Sajnos, ez a megoldás nem kell az oroszoknak. Sem az angoloknak, sem az amerikaiaknak. Keveset számít, de nem kevésbé szomorú, hogy a magyaroknak sem kell. És mégis az egyetlen megoldás. Kitartani mellette: talán a Don Quijote-izmus egy neme. Mondhatnám, fordított előjelű Don Quijote-izmus. Élünk egy világban, ahol minden életre teremt ember, keleten, nyugaton, mumusokat lát, „fellow traveller” mumusokat, „imperialista háborús uszító” mumusokat – kísérteteket, melyekről csak mi néhányan, a józanság Don Quijotéi, mi tudjuk, hogy szélmalomok. Mi vagyunk a kevesek, akik nem úgy teszünk ide vagy oda szolgálatot, hogy okvetlenül a másik fél *ellen* tegyünk; mi vagyunk mentesek a matriceszemlélettől, hogy „ami neki jó, nekem okvetlenül rossz kell hogy legyen”. Ha Oroszországnak sikerül Németország „egységét” kierőszakolnia, nemsokára maga is gyarmatává lesz annak a nacionálbolsevista Németországnak, amelynek bolsevizmusa percek alatt fog elenyészni nacionalizmusa mellett. Ha Angliának és Amerikának sikerül saját határörvidékévé erősítenie Németországot, nemsokára megint angol és amerikai fiúk eshetnek el a német-francia határ védelmében. Ami csak egy példa arra, hogy a „két világ” harcában nem mindig jó „nekem”, ami „neked” rossz.

Magyarországi szerepemet illetőleg: lehet, nagyon okos vagyok; lehet, nagyon ostoba vagyok; lehet, azt a pillanatot éljük, amikor okosnak lenni ostobaság és *vice versa*. Óvatos leszek otthon, sőt hízelgő – az életem és sok egyéb forog kockán, ami megér egy misét. Talán, talán adódik alkalmam rá, a közeli jövőben vagy később, ahogy adódott már eddig is, hogy felvilágosítást csempésszek az udvarlásba, mérsékletre való felbujtássá növeljem a szolgálattételt. Kinek teszek szolgálatot azzal, ha felvilágosítom gazdáimat arról, hogy a kommunista pártnak egy fikarcnyi reménye sincs Angliában a hatalom megszerzésére, de még táborának növelésére sem a közeli években? Szolgálatot teszek vele az oroszoknak és az angoloknak; az angol kommunistáknak és antikommunistáknak; és a magyaroknak. Egy négyzetcentiméternyi területen végzem a szolgálatot – s ezen sok minden elfér. Pl. egy archimedesi pont, melyről ki lehet lendíteni helyéből a világot. De egy narancshéjből is annyi, hogy elcsúszsam rajta, s kitörjem a nyakamat. Valószínűbb persze, hogy sem így nem lesz, sem úgy – hogy úgy lesz, mintha nem is szóltam volna. De meg kell próbálni.

Ha visszatérek, megpróbálom újra. Ha otthon maradok, s módomban lesz, kivált megpróbálom. De Szibériában vagy az akasztófán már keveset próbálgathatok. Erre az esetre hagyom magyarázatul ezeket a sorokat. Teszem ezt részben azért, hogy irodalmi hagyatékomról rendelkezem, bár egyéb, mint törmelékek törmeléke, nem marad utánam. Mégis, ami a *Szép Szó*ból s részben egyéb folyóiratokból is kiszemelhető, talán érdemes lesz arra, hogy ha lesz még civilizált magyar élet, valaki elbáráljon vele. Ajánlom neki, ne feledkezzen meg Shakespeare-szonettfordításomról,

mely az *Új Idők*ben jelent meg, kb. egy évvel ezelőtt. De ezúttal a CSIPKERÓZSA című félbemaradt könyvemről kívánok írni, amely, amíg folytathattam, a Zsolt Béla *Haladásában* látott napvilágot. Ez is csonk – nemcsak mert abbamaradt, de mert el sem jutottam benne odáig, ahol eredetileg kezdeni kívántam: angliai éveimhez. Tervem az volt, hogy a pesti visszatéréssel fejezem be, amikor a hosszú álomból felébredt emberkísértetek úgy mozognak előttem, úgy folytatják álom előtti pletykáikat, intrikáikat, marakodásaikat, ahogy a Csipkerózsikáról szerzett balettban láttam; ahol a szakács keze, amelyet a darab elején emel pofonra, végül elcsattan a kukta arcán, s mindenki úgy sűrög és zsvajog, esztendőkkkel megöregedve és a csodáktól megviselve is, mintha mi sem történt volna.

Nemcsak a cím magyarázatához nem jutottam el, de Angliához sem. Amire odajutottam volna, olyan világ jött Magyarországra, amelyben írásom „angol propaganda” lett volna – bár lehet, hogy helyenként „hálátlan vicsorgás az angolok ellen”. Megtorpantam, amikor ehhez az időszakhoz jutottam; néhány poétikai elmélkedéssel töltöttem ki a rendelkezésemre bocsátott hasábokat – némileg hasonló természetűekkel, mint a „Miért szép?” jegyzetek, melyek annak előtte jelentek meg tőlem ugyanazon hetilap közlésében – s aki most végigolvassa azt, ami ebből a munkából megíródott, még arra is csak nehezen jöhet rá, hogy nem szeszélyesen válogattam össze életem némely szakaszának emlékeit, hanem azokat soroltam fel és részleteztem, amelyek Angliába utazásom szándékát megérlelték bennem.

Lett tehát egy hosszú „bevezetés” – „tárgyalás” nélkül. Amit, papírforma szerint, enyészetre kellene ítélnem. Nem vitás, hogy elhibázott írás, egész szerkezetében esetlen. Annak, aminek készült, hasznavehetetlen. De történetesen remek dolgok vannak benne. S ami a legszomorúbb: még a legkevésbé sikerült, legelnyújtottabb részekben is. Tehát nem tudom egyszerűen kinyesni belőle a felét. A Kémeri Nagy Imrével való dulakodásom például kínosan el van nyújtva – de egy-egy kínos nyújtózás közben olyanokat állapítok meg a gyávaság, bátorság és vitézkedés lélektanáról, amikért kár volna, ha ezután soha senki nem látná. A „népiesség” igézetével folytatott kamasz vívódásomban sok a megkésett és bár jogosult, mégis tolakodónak ható irodalompolitikai *recht-haberei*. De senki, aki a Horthy-idők intellektuálisainak gondolkörét és helyzetét ismerni akarja, nem teheti túl magát azon, amit ott írok meg, s amit alig hiszem, hogy bárki más képes volna megírni. Művem elhibázott, de sok részletében szép és egészében hézagpótló. Arról nem is szólva, hogy milyen kár volna, ha soha senki nem venne tudomást arról, amit apám egyéniségének és költészetének jellemvonásaiból emeltem ki egy-egy fejezetében.

De ami leginkább ösztönöz arra, hogy ezt a munkámat igyekezzem a feledéstől megmenteni: a József Attila dolga. Sajnos, róla sem írtam meg mindent, amit kellett volna. De amit írtam, szó szerint igaz, és lényegesen az. Nem szabad, hogy elfakuljon vagy elsikkadjon. Idetartozik életének és költészetének politikai jelentősége és iránya. Elégge szomorú, hogy némely szociáldemokraták értetlensége és tehetetlensége, mások a hullának sem kegyelmező babéririgysége lehetetlenné tette a felszabadulás után a Szép Szó újjáélesztését, ahogy Fejtővel szerettük volna – szocdem gerincsapattal, de nem pártlapként, hanem „népfrontos” és „liberális kommunista” látókörrrel, ahogy József Attila kívánta. Így játszott – egyebekben is – a bolsi totalizálók kezére a szocdem pártsoviniszták kicsinyessége. Ma mint a „kommunista költőt” ünneplik őt; s ezt elfogadnom szintén egyike lesz a miséknak, amelyeket otthon komoly ábrázattal kell majd megigcelebrálnom. Aztán jöhet majd idő, melyet már nem érek

meg, s amikor kiássák a *völkisch* József Attilát, ahogy valamikor Adyt hamisította magához a fajvédő turánizmus. Hogy e mai és leendő hamisítások alján az igazságnak milyen porcikái lehettek fel: róla való feljegyzéseimből ugyanolyan szépítetlenül kiviláglik, mint az, hogy a porcika csak porcika. József Attila az volt, aminek leírtam – élete utolsó évének társadalomszemlélete és bölcsellete, szabadelvű szocializmusa, pszichoanalitikus hite és kíváncsisága, a szociáldemokrata politikához való csatlakozása kitörölhetetlenül kell hogy megmaradjon azoknak emlékében, akik hagyatékának őrzésére vállalkoznak. Ha volna erőm és időm ideírni, amit tapintatból és taktikából elhallgattam, az éppenséggel nem a „kommunista költő”, nem a virtuális sztálinista legendáját öregbítené. Megírhattam volna, hogy a népfrontos elgondolásba valóban én vittem bele – de nem mintha ő túlságosan „vonalas” lett volna a polgáriakkal való szövetség elfogadásához, hanem mert annyira viszolygott a vonalásoktól. A spanyol polgárháborúról vitázva a trockijisták és anarchisták magatartását mentette; s szívós rábeszélésembe került, hogy tartózkodjék a csipkelődéstől a sztálinistákkal szemben – amihez tárgyilagosan hozzá kell tennem, hogy erre a rábeszélésre engem sem a sztálinizmus iránti szerelem sarkallt, hanem az a meggyőződés, hogy a viláfgfasizmus elleni küzdelemben a Szovjetunió segítségéről nem mondhatunk le. Hogy ma, ha élne, hol állna, nem tudom; attól tartok, az elmeegógyintézetben. De nincs kétségem arról, hogy józan pillanataiban velem tartana – s az ünneplőivel szemben való fenntartásaimban még inkább, mint melléjük állásomban. Ő írta nekem, nem én neki, hogy

*nem állok én vigasznak ott,
ahol szeretni széklyen.*

Amikor alig lehetett vitás, hogy ezt kikre értette akkor – s kikre értené ma.

Fájdalom, nem volt időm és erőm arra, hogy a CSIPKERŐZSÁ-t, melynek megírt „bevezetése” részben nyomtatásban, részben az eredeti (s a sajtóhibáktól el nem rondított) gépirásban is megmaradt, alaposan átfésüljem. Még a fejezetek számozása is hibás lehet abban a példányban, amelyet itt hagyok. Mégis gondjába ajánlom annak, aki hagyatékkal törődik – elsősorban testvérhúgomnak, Ignotus Sárinak. Hogy ebből a búcsújegyzetből mennyi, milyen formában lásson napvilágot, ha és amikor én már nem leszek: ezt is neki kell a viszonyok figyelembevételével eldöntenie. Drága barátnóm, Mrs. Rose Elton, ezt a búcsúüzenetet el fogja tenni, és csak akkor juttatja el hozzá, ha vagy kétségtelenné válik, hogy rab lettem, vagy pedig ő, R. E. megbeszélte code-unkban megkapja tőlem azt az értesítést, hogy szabadulásomra nincs remény.

Elmúlt éjjél, kapkodva és sietve írom azt is, amit most írok. Szeretem az életet, és szeretem az irodalmat – kétszeres okom van rá, hogy örüljek, ha néhány hét múlva kiderül, hogy hiába írtam, s hogy ez a gondatlanul lehányt írásom soha nem kerül senki szeme elé. De ha nem írom meg, azzal az érzéssel kellene majd elbúcsúznom az élettől, hogy adósá maradtam néhány félreértés tisztázásával – nem is tudom, kinek. A magyarságnak, mondhatnám, ha hinném, hogy van magyarság, melynek adósa lehetek. Tudom, hogy nincs. A magyar rongy nép, melyről csak most látjuk igazán, bár öt évvel ezelőtt még világosabban láthattuk, amit azelőtt csak néha sejtettünk, hogy mindig meghunyászkodó és szolga volt, bamba szolga a parasztja, nyalka szolga az urasága, árulója önmagának és mindenkinek, s bajnoka a hazugságnak, mellyel minden megtutamodás, meghódolás és hithagyás után megmagyarázta ma-

gának és gyermekeinek, hogy szabadsághósként cselekedett. Otthon nem lelek barátokat, kivált nem baráti frótársakat. Apámat szenilis élőholtan fogom viszontlátni, Zsolt Bélát sehogy. Szegény Gáspár Zoltán talán az egyetlen barátom, akiben csorbultatlan láttam valamit a Szalay Lászlók válfajából, az egyetlen magyar emberfajtából, mely nemcsak véletlenül volt magyar, s nemcsak állattanilag ember – elpusztult, mielőtt még megérhette volna azt a világot, amelyről újra csak kiderült volna, hogy nem az övé... Mi fűz ahhoz, amit jobb híján magyarságnak nevezek, a tehetetlenség-e, vagy a nyelv, vagy egyéb? Talán, valóban, a furcsaság, hogy hangzóilleszkedős ázsiai bégetésével dallamosabban s matematikusabban lehet lejátszani azt az antik görög verset, amelynek ízt én, egykori majdnem bukott görögös, csak találgatni tudom; talán hogy egy bugris Arany János kezén szeráfivá tud finomodni a csikorgása, s egy eszelős József Attila elméjében a csiszolt józanság látomásait tudja megvillantani. Ilyen magyar hangok vannak, ilyen magyarok nincsenek. A magyarság egy ígéret emléke – talán azért vagyok mégis hozzánőve, mert az én pályám is az. Nem hiszem, hogy kár volna érte, ha kalmük szovjet köztársasággá zsugorodnék, vagy ha egészen eltűnne a föld színéről. Mégis szeretném, ha akadna legalább egy maréknyi rögeszmés filológus, vagy talán csak egyetlenegy önkínzó szellemi inyenc, talán száz év múlva, aki kedvét leli annak fölfedezésében, hogy a szép és beváltatlan maradt emberi ígéretek közt ilyen is akadt. Tegnap a náci szenny temette be ezt az ígéretet, ma elnyeli a Nyugat és Kelet közti szakadék. Valóság már aligha lesz belőle. De ne legyen legalább hazugság se. Az az öt vagy tíz vagy egy ember, aki ért a szóból, kapjon módot rá, hogy megtudja, kik akarták, még az embertelen huszadik században is, a Duna völgyében a szabadságot.

Ha ez az utam az utolsó utam, akkor ez az utolsó akaratom.

OSZIP MANDELSTAM TIZENEGY VERSE

Kántor Péter fordításai

Akárha aranyfust, ragyog
Az erdei fenyők ruhája,
S lapulnak bokrok közt a sárga
Szemű kis játékfarkasok.

Ó, bánatom, jövendölöm,
Ó, csöndes szabadságom álma,
S te élettelen ég csodája:
Nem évülő kristály-öröm!

1908